

2. Об утверждении Концепции кибербезопасности «Киберщит Казахстана» // <https://adilet.zan.kz>
3. Журавленко Н. И., Шведова Л. Е. Проблемы борьбы с киберпреступностью и перспективные направления международного сотрудничества в этой сфере – Вестник КазГЮ ИУ №1(37)-2018
4. Сайт государственной технической службы реагирования на компьютерные инциденты KZ-CERT // <https://sts.kz/nkcib/>
5. Доклад Управления организации объединенных наций по наркотикам и преступности «Всестороннее исследование проблемы киберпреступности», Вена, 2013 // https://www.unodc.org/documents/organizedcrime/cybercrime/Cybercrime_Study_Russian.pdf
6. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года // <https://adilet.zan.kz>
7. Чепрасова Ю.В., Шмарион П.В., Основные направления противодействия киберпреступности – Вестник Воронежского института МВД России № 3-2020
8. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 // https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs
9. Мировой индекс кибербезопасности // <https://www.itu.int/hub/pubs/>

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАН КИБЕРБУЛЛЕРЛЕРДІҢ ЖЕКЕ БАСЫН СИПАТТАУ

Жалмаханов Ж.Ш., Қазақстан Республикасы ИМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының ЖООКББФ докторанты

Жасөспірімдердің ХХІ ғасыр кеселі – кибербуллингке ұшырауының әлеуметтік себептері мен заңнамалық негіздерін сипаттау үшін олардың генетикалық (физиологиялық) және онтогенетикалық (психологиялық) жас ерекшеліктерін, агрессияның пайда болу себеп-салдарларын, кибербуллингке ұшыраудың тұрмыстық-тәрбиелік, психологиялық-психикалық себептерін зерттеушілер ізденістерінің негізінде бағамдау қажет.

Кибербуллинг құбылысының мән-мағынасын толық түсіну және түсіндіру үшін осы құбылысқа тікелей қатысы бар агрессия, жас ерекшеліктері, жасөспірімдердің заң алдындағы жауапкершілігі, іс-әрекет мотивациясы, негізгі белгілері деген ұғымдарды ғалымдардың зерттеулеріне сүйене отырып сипаттаймыз.

Зерттеудің өзектілігіне қазіргі уақыттағы жасөспірімдер арасындағы кибербуллинг құбылысының танымалдылығының өсуінегіз болып отыр. Кибербуллинг интернет желісі шеңберінде жүзеге асырылатын кибербуллердің агрессиялық іс-әрекетімен жүзеге асырылады. «Агрессия» түсінігіне (агрессия (aggređi) латын тілінде «шабуыл жасау») дүниежүзілік тәжірибеде көптеген анықтамалар беріліп, іс-әрекеттің кең тарауы жағдайды шиеленістіре түсті [1,139]. Ресейлік психолог С.Н.Еникалоповтың айтуынша, агрессия – бұл адамдардың қоғамда өмір сүру нормалары мен ережелерін бұзатын, шабуыл нысандарына, адамдарға физикалық зиян келтіретін немесе психологиялық тұрғыдан белгілі бір қолайсыздықты тудыратын мақсаттағы деструктивті және қорлайтын мінез-құлық [2,60].

Н.П.Романова агрессивті мінез-құлықтың дамуына анасынан айыру, толық емес отбасылар, билік және авторитарлық отбасылар; жанжалды отбасылық қатынастармен ерекшеленетін отбасылар, зорлық-зомбылыққа генетикалық бейімділігі бар отбасылар [3, 38 б.] деген факторлар әсер етуі мүмкін деген дәлелді тұжырым ұсынады.

Агрессордың жеке басын қалыптастырудың мүмкін алғышарттары көптеген зерттеулердің тақырыбы болды. Мысалы, С.А.Решенин виртуалды тұлғаны психологиялық және әлеуметтік компоненттері бар тұлға ретінде қарастырады, ол өте көп қырлы және негізінен өзін-өзі қалыптастырады және сонымен бірге оның өзін-өзі

дәлелдеуі белгілі бір әлеуметтік контексте жүреді. Бұл автордың пікірінше, виртуалды тұлға пайдаланушының жеке басын көшіре алады, еліктей алады немесе жалғастыра алады. Бұл жағдайда ол саналы түрде сол атауды және мінез-құлық пен өзін-өзі таныстырудың табиғи моделін таңдайды. Сонымен қатар виртуалды тұлғаның ұқсас нұсқасын кеңейтілген шындыққа ұқсас толықтырылған тұлға деп атауға болады [4, 234].

Д.А.Беляев виртуалды кеңістік адамның табиғатын өзгертеді, Homo Virtualis деп аталатын адамның жаңа түрін қалыптастырады деген пікір білдіре келіп, виртуалды тұлғаның интернет кеңістігіне қатысуын ғана емес, сонымен бірге адамның құндылық өлшемінің өзгеруі туралы айтады. Сонымен қатар жаңа түрдің мүмкіндіктерін, яғни оның іс-әрекеттерінің шексіздігін, анықтығын, анонимділігін, кез-келген іс-әрекеттер мен оқиғалардың қайтымдылығын атап көрсетеді. Оның айтуынша, ғаламдық желінің қазіргі қолданушылары виртуалды өмір мен шындық арасындағы шекараны ажырата алмай қалады [5,15].

Кәмелетке толмаған құқық бұзушының жасы оның жеке басын қарау кезінде негізгі анықтаушы фактор болып табылады. Профессор Г.Щукина жасөспірімдік – адамның даму кезеңі, сондықтан да бұл жылдар физикалық және психикалық қажеттіліктердегі сапалы өзгерістермен сипатталады [6,3].

Әлеуметтану ілімі адамның жасын жеке дамудың уақытша сипаттамаларын белгілеуге қызмет ететін категория ретінде анықтайды және адамның жасын 2 түрге бөледі: біріншісі хронологиялық, ол адамның туғаннан басталатын өмір сүру ұзақтығын білдіреді, ал екіншісі психологиялық, ол – онтогенетикалық дамудың белгілі, сапалы өзіндік кезеңі, өмір сүру жағдайлары мен стилінде өзіндік ерекшелігімен сипатталады; оған оқыту, тәрбиелеу, әлемді қабылдау, ойлау және т. б. жатады [7,106].

Адамның жеке басының жасы, жалпы болмысы биологиялық, психологиялық және психикалық өзгерістерімен байланысты. Балалар қалыпты сананың қажетті деңгейіне бала кезінен қол жеткізеді, сондықтан кәмелетке толмағандар жасаған заңсыз әрекеттері үшін жауап бере алады. Алайда қоғамға ең маңыздысы жеке құқықтық нормаларды кейбіреулер ерте жаста, ал басқаларына тек есейгенде ғана игереді.

Жасөспірім кезінде ересек болу сезімі қалыптасады. Жасөспірім өзін ересектермен теңестіре бастайды, бірақ әлі күнге дейін олармен толық ынтымақтастық орната алмайды. Бұл жасөспірімге ересек адамның әлі толық қалыптаспаған психофизиологиялық негізіне, сондай-ақ ересектер оған бала ретінде қарауды жалғастыратындығына байланысты. Нәтижесінде жасөспірімде жанжал, өзін-өзі дәлелдеуге деген ұмтылыс, мінез-құлықтың әлеуметтік нысандарына еліктеу, қыңырлық, негативизм көрінеді. Бұл жас ерекшеліктері кәмелетке толмағандардың жауапкершілігіне қатысты қылмыстық жауапкершіліктің жалпы ережелерімен салыстырғанда бірқатар ерекшеліктер мен толықтыруларды белгілеуге әкелді.

Жалпы ереже бойынша, жеке тұлғаның қылмыстық жауапкершілігінің басталуының шарты оның заңмен белгіленген жасқа жетуі болып табылады. Қолданыстағы қылмыстық заңда жас ерекшеліктерін бекіту олардың даму деңгейі бойынша қылмыстық жазадан қорқып, әлеуметтік қауіпті әрекеттер жасауға жол берілмейтіндігін түсінетін адамдарды ғана қылмыстық жауапкершілікке тартуды қамтамасыз етуге арналған [8,488].

Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық кодексі отандық заң шығарушы кәмелетке толмағандардың қазіргі заманғы әлеуметтік-психологиялық сипаттамаларын, мысалы, физикалық ғана емес, сонымен бірге зияткерлік және ерікті салада да арттыру қажет, себебі кәмелетке толмағандардың әлеуметтік-позитивті де, теріс те барлық іс-әрекеттерге кеңінен қатысуы, атап айтқанда, қылмыстық топтық іс-әрекетте, отбасының бұзылуы және осыған байланысты қылмыскерлер қатарын толықтыратын көше кезген және қараусыз балалар санының көбеюі ескерілді.

Кәмелетке толмаған адамның жеке басының жалпы құрылымында оң және теріс қасиеттер оңай үйлеседі. Кәмелетке толмағанда жағымсыз қасиеттердің қалыптасуы оның ақыл-ойы мен физиологиясындағы, жасөспірім кезеңінің психологиялық

ерекшеліктеріндегі қарқынды өзгерістермен бірге жүреді. Жасөспірімнің жеке мінез-құлық әрекеттері әрдайым оның әлеуметтік мәнін білдірмейді, кейде жас ерекшеліктерімен түсіндіріледі немесе сыртқы факторлардың әсерінен жасалады.

Жалпы кәмелетке толмағандар мен кәмелетке толмаған қылмыскерлер үшін жас айырмашылықтарын өсіру тән, осы негізде тіпті тұлғааралық қақтығыстар, соның ішінде қылмыс жасауға әкелетін қақтығыстар жиі кездеседі.

Ресейлік зерттеушілер А.А.Бочарев пен К.Д.Хломов осы іс-әрекеттің мотивациясына байланысты кибербуллингпен айналысатын кәмелетке толмағандардың төрт санатын ажыратады:

– бірінші санат - "кек періштесі". Бұл түрі өзін дұрыс сезінеді және жәбірленуші мәртебесінде болған кезде кек алады;

– екінші санат – "билікке деген құштарлық". Бұл тип бақылау мен билікке ұмтылады, ал көбінесе құрдастарына қарағанда әлсіз және осал;

- үшінші санат - "ұнамсыз қыз". Бұл түрі ойын-сауық үшін кибербуллингке қатысады, мақсаты басқаларды қорқыту және қорлау болып табылады;

– төртінші санат - "абайсыз қуғыншылар". Бұл тип келіп түскен қауіпке жауап ретінде кибербуллингке қосылады, оған не қатысушы, не куә болып қатысады [9, 178].

Көбінесе физикалық және моральдық жағынан мықты, бірақ интеллектуалды дамымаған балалар кибербуллингтің ұйымдастырушысы мен орындаушысы болады, осылайша олар өздерінің зияткерлік және әлеуметтік сәтсіздіктерін өтеуге тырысады. Шын мәнінде, кибербуллинг шабуылдаушыға салдарсыз, яғни физикалық зорлық-зомбылықтан аулақ болуға және осылайша жауапкершіліктен жалтаруға мүмкіндік береді.

Жаһандық желіні зорлық-зомбылық құралы ретінде пайдалану және жазасыз қалу үшін ойлаудың икемділігі және интеллектуалды жетілу сияқты жеке қасиеттер қажет. Сонымен қатар, кәмелетке толмаған кибербуллер көбінесе: эмпатияның болмауы, нарциссизм, бұрмаланған моральдық қағидалар, көшбасшылыққа зиянды емес ұмтылыс, принципсіздік және цинизм сияқты психологиялық сипаттағы белгілі бір кемшіліктермен сипатталады. Кибербуллинг өз-өзіне күмәнданатын және көшбасшылардың артында жасырынуды жөн көретін жасөспірімдер үшін өте қолайлы [10, 235].

Кибербуллингке шынайы өмірде қатысушыдан гөрі қорлаудың құрбаны болған жасөспірімдер, ерекше физикалық күші жоқ, дұрыс жауапты қалай тез ойлап табуды білмейтін, өздерінің имиджін өзгертікісі келетін және үстем жағдайға ие болғысы келетін балалар бейім болады.

Кез-келген зорлық-зомбылықтың психологиялық салдары бірнеше жылдан кейін пайда болуы мүмкін, сондықтан зардап шеккен жасөспірімдер ересектерге айналады. Көбінесе ұйқысыздықтан, психикалық бұзылулардан зардап шегеді, күдіктенуге, мазасыздыққа, депрессияға және суицидтік мінез-құлыққа бейім болады. "Мектеп тирандарының" өздері девиантты мінез-құлқының психологиялық зардаптарынан зардап шегеді: ересектер бола отырып, олардың жалғыз қалуға үлкен мүмкіндігі бар, өйткені қорқыту олардың нарциссизмге, догматизмге, авторитаризмге, басқалардан артықшылық кешеніне бейімділігін дамытады. Жасөспірім кезіндегі агрессивті мінез-құлық жұмыста немесе жеке өмірде көбінесе әлеуметтік бейімделу проблемаларына әкеліп соғады.

Түйіндей келгенде, виртуалды тұлға виртуалды байланыс процесінде қалыптасады, бұл үдеріс барысында виртуалды тұлғаның ерекшеліктері көрінеді, оның интернеттегі қоғамда өзін-өзі жүзеге асыруы және өзін-өзі көрсетуі жүреді, ал оның нақты прототиптен айтарлықтай айырмашылығы болуы мүмкін. Сонымен қатар виртуалды кеңістікте жұмыс істеуі өзі үшін де, айналасындағы басқалар да виртуалды тұлғалар үшін деструктивті сипатқа ие болатын девиантты қондырғылармен виртуалды бейнені қалыптастыру қаупі бар. Осындай түрлердің бірі кибербуллерлер, олар жасөспірім де, ересек адам да бола алады. Кибербуллерлер жүйелі, агрессивтілік және қудалаушы мен жәбірленушінің күшіндегі теңсіздік сияқты жеке қасиеттерге ие болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Агрессия // Большой психологический словарь / сост. Б. Мещеряков и В. Зинченко. Олма-пресс, 2004.
2. Ениколопов, С. Н. Понятие агрессии в современной психологии // Прикладная психология. 2001. № 1. С. 60–72.
3. Романова Н.П. Моббинг: учебное пособие / Н.П. Романова. Чита: ЧитГУ, 2007. – 110 с.
4. Решенин С.А. Виртуальная личность как актор и элемент социальной структуры виртуальных сетевых сообществ // Вестник Кемеровского государственного университета. 2013. № 2 (54). С.243-248
5. Беляев Д.А. Виртуальное Net-бытие пост (сверх) человека // Вестник Волгоградского государственного университета. 2012. № 3 (18). С. 15-21.
6. Щукина Г.И. Возрастные особенности школьника. Л., 1955. – 125 с.
7. Добренков В.И., Кравченко А.И. Возрасты человеческой жизни. Т. 9 // Фундаментальная социология: В 15 т. М., 2005. – 321 с.
8. Латыпова Д.И. Особенности кибербуллинга в подростковой среде // Инновационные подходы в современной науке. Материалы Международной (заочной) научно-практической конференции. 2017. С. 488-491.
9. Бочавер А.А., Хломов К.Д. Кибербуллинг: Травля в пространстве современных технологий // Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2014. № 3. С. 178-191.
10. Харитоновна А.О., Викторова А.С., Тазетдинова А.А. Феномен кибербуллинга как угроза негативного влияния на детей школьного возраста // Новая наука и формирование интегративно-целостного мышления. 2017. С. 235-241.

ДЕТЕРМИНАНТЫ СОВЕРШЕНИЯ ИНТЕРНЕТ-МОШЕННИЧЕСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Жолжаксынов Ж.Б., доктор философии (Ph.D.), начальник Центра по исследованию проблем уголовной политики и профилактики преступности НИИ Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Баримбека Бейсенова

Повсеместное развитие информационно-коммуникационных технологий повлекло за собой широкое распространение интернета, использование которого поспособствовало не только возникновению новых возможностей для саморазвития человека, но и привело к благоприятным условиям для совершения запрещённых уголовных законом деяний.

В 1997 году, первым Президентом Республики Казахстан Н. А. Назарбаевым, в качестве долгосрочного приоритета было обозначено должное обеспечение национальной безопасности страны, одной из составляющих которой является информационная безопасность [1]. Вместе с тем, вопросы необходимости повышения качества доступа к информации и обеспечения информационной безопасности физических и юридических лиц, озвучиваются в ежегодных посланиях Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева [2]; [3].

На сегодняшний день, условия всестороннего развития нашей страны поспособствовали обострению противоречий, возникающих между потребностями общества в расширении свободного доступа к информации и её обмену с одной стороны, и необходимостью сохранения отдельных ограничений в информационной сфере с другой стороны. В этой связи назревает необходимость в поиске баланса, прийти к которому возможно лишь путём исследования и изучения причин совершения уголовных правонарушений в сфере интернет-пространства. Кроме того, изучение причин совершения преступлений является неотъемлемым элементом для выработки эффективных мер по их предупреждению.